

С. П. Кучин

**ОСНОВНІ НАПРЯМИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
К. К. ГАТТЕНБЕРГЕРА**

У статті розкривається вклад відомого в ХІХ ст. вченого-економіста К. К. Гаттенбергера (1843-1893) в розробку деяких питань політичної економії. Характеризуються його погляди на предмет формування ефективної економічної політики держави.

Розвиток суспільно-економічної думки в Росії і Україні в ХІХ ст. відзначався різноманітністю течій і напрямів, багатством економічних ідей, визначними науковими здобутками. Важливими науковими осередками в цей час були університети, зокрема, Харківський, Київський, Новоросійський та ін. Саме в них формувалася і працювала ціла плеяда згодом відомих в країні і за її межами вчених-економістів. До складу цієї плеяди в другій половині ХІХ ст. входив професор Харківського університету Костянтин Костянтинович Гаттенбергер.

Наукова спадщина К. К. Гаттенбергера знайшла певне відображення в аналітичних працях як його сучасників, так і дослідників більш пізнього часу. Це – публікації В. Ф. Левитського, В. П. Теплицького, Е. Л. Лортікяна, І.-С. Коропецького, В. В. Глуценка. Метою даної статті є вивчення і висвітлення вкладу К. К. Гаттенбергера в розробку важливих питань економічної теорії та методології наукових досліджень.

Народився К. К. Гаттенбергер 16 грудня 1843 р. у Санкт-Петербурзі. Не зовсім слов'янським прізвищем вчений зобов'язаний своєму діду: він був людиною французько-швейцарського походження і в середині ХVІІІ ст. емігрував до Росії. Первісну освіту К. К. Гаттенбергер одержав у Першій Санкт-Петербурзькій гімназії. У 1862 р. майбутній вчений успішно складає іспити та поступає до Харківського університету. В результаті успішного навчання К. К. Гаттенбергер у 1866 р. закінчує університет і одержує ступінь кандидата права. Здатності здібного студента до наукової діяльності привернули увагу професора Д. І. Каченовського [11, с. 255]. У грудні 1866 р. молодий випускник за рішенням Ради університету був залишений у навчальному закладі стипендіатом для підготовки до професорського звання (за предметом поліцейського права).

У березні 1868 р. К. К. Гаттенбергер склав магістерський іспит. У листопаді того ж року вже в званні приват-доцента він почав читати лекції з предмету «Поліцейське право». Захистив дисертацію «Про вплив російського законодавства на продуктивність торгового і банківського

© С. П. Кучин, 2007

кредиту» (1870) і одержав ступінь магістра; незабаром (грудень 1870 р.) затверджується штатним доцентом по кафедрі поліцейського права. У 1872 р. К. К. Гаттенбергер захистив у Київському університеті дисертацію «Законодавство і біржова спекуляція» на ступінь доктора політичної економії [11, с. 255; 7, с. 26]. Після цього вчений стає екстраординарним професором Харківського університету (червень 1872 р.); обирається ординарним професором по кафедрі поліцейського права цього ж університету (травень 1873 р.).

Аналіз наукових досліджень К. К. Гаттенбергера показує, що вони охоплювали кілька галузей економічної науки. Дослідники в зв'язку з цим звертають увагу на такі основні напрями: кредит та банки, методологія економічних наук, кооперація та товариства робітників [10, с. 25; 11, с. 256]. Як економіст-теоретик, що прекрасно володів економічною методологією, К. К. Гаттенбергер значну увагу приділяв питанням кредиту і грошового обігу. У працях, присвячених монетарним проблемам, вчений розкривав вплив фінансових установ на економічний розвиток і їхню взаємодію з державними структурами.

Вже у своїй магістерській дисертації К. К. Гаттенбергер досліджує проблеми кредиту з позицій наукової економічної методології, яку він використовує згодом при вивченні інших економічних питань. Систематичний виклад методологічних поглядів вченого міститься в літографованих курсах з поліцейського права, у статті, вміщеній у харківському журналі «Мир» (1881 р.) [11, с. 258].

Будучи в сфері економічної методології послідовником Дж. С. Міля, К. К. Гаттенбергер вважав, що в суспільних науках внаслідок неможливості застосування експериментального дослідження, пізнання так званих емпіричних законів здійснюється за допомогою індуктивного методу. К. К. Гаттенбергер розумів, що егоїзм класиків як фактор господарювання узятю з дійсності, тому він не є абстракцією, відірваною від самої дійсності. За допомогою такої абстракції розкривається суть системи, яка базується на повному невтручанні держави в економічне життя країни. Саме цього не розуміли представники нової історичної школи [5, с. 30]. Звідси можна зробити висновок: К. К. Гаттенбергер доводив, що політична економія (в розумінні Г. Шмоллера) є прикладною наукою.

Характерною рисою наукових досліджень К. К. Гаттенбергера, на наш погляд, є тісний зв'язок його поглядів із проблемами моралі та етики. Виходячи з цієї методології, К. К. Гаттенбергер визначає зміст поліцейського права як науки, що вивчає господарські явища, піддані впливу не тільки господарського егоїзму: «Хіба егоїзм підкоряючись впливу звичок та права, сам в собі змінюється? Хіба він не залишається все тим же, незважаючи на вплив на нього моралі та права, які впливають тільки на способи його прояву, але не змінюють основного устремління в егоїзмі? Дикун, якого спонукає егоїзмом, кидається на свого ближнього і віднімає його речі за допомогою фізичної сили; цивілізована людина, яка

керується тими же мотивами, усіма силами намагається знищити свого конкурента. Способи дії – зовсім різні» [5, с. 74]. На думку К. К. Гаттенбергера, політична економія вивчає економічну діяльність людини в умовах, якби уряд не робив на неї ніякого впливу, і вона не знаходилася б під впливом етичної сторони людини.

Поліцейське право вивчає економічну діяльність, що знаходиться під впливом двох діючих на неї факторів – етичних мотивів і урядових заходів. Якщо предметом політичної економії є виробництво, розподіл і споживання, то предмет економічної частини поліцейського права складає промисловість, транспорт, торгівля, а її завдання – визначення впливу урядових заходів на виробництво, розподіл, обмін і економічний оборот. К. К. Гаттенбергер пропонує назвати економічну частину поліцейського права «економічною політикою» [11, с. 258-259], тобто наукою, яка досліджує сукупність заходів уряду, що впливають на господарство країни. Вчений зазначав, що методом аналізу в економічній науці є дедуктивний, індуктивно-дедуктивний, гіпотетичний методи пізнання соціально-економічних явищ [5, с. 43].

На думку К. К. Гаттенбергера, поліцейське право, крім його економічної частини, включає керування народною освітою, охороною здоров'я, регулювання суспільних відноси. Тому ця наука більше схожа на енциклопедію, яка з'єднує в собі різні частини, що мають багатогранні теоретичні основи. Головною в науці поліцейського права, на думку К. К. Гаттенбергера, є економічна частина.

Окрему увагу К. К. Гаттенбергер приділяє вивченню кооперативних установ і робочого законодавства. У журналі «Русская мысль» він публікує цілий ряд статей, присвячених кооперативному руху та страхуванню робітників. [8, 13].

Уважно стежив К. К. Гаттенбергер за новими думками, які з'являлися тоді в політичній економії, даючи їм критичну оцінку з позицій економічної методології. Особливий інтерес представляє його стаття «Реально-психологічна політична економія», написана в зв'язку з дискусією в Західній Європі з питання про дедуктивну й індуктивну методологію. К. К. Гаттенбергер критикує у ній погляди Г. Шмоллера (який очолював нову історичну школу Німеччини) і відстоює концепцію класичної школи та дедуктивний метод дослідження.

Розділяючи загальний погляд на заслуги історико-етичної школи політичної економії [висування на перший план вивчення господарського побуту народів і дослідження економічних явищ у зв'язку з правом і мораллю], К. К. Гаттенбергер одночасно вказав і на помилки, допущені нею в оцінці класичної школи, які призвели до заперечення теоретичної економії як окремої галузі економічних наук. К. К. Гаттенбергер показав, що політична економія, в розумінні Г. Шмоллера, є прикладною наукою, або поліцейським правом, що досліджує господарські явища в зв'язку з етикою й урядовим втручанням [5]. Така доктрина заслуговувала на певне

місце в системі економічних знань, однак, за твердженням К. К. Гаттенбергера, вона не тільки не виключає доцільності існування теоретичної економіки, а й прямо від неї походить [11, с. 260]. Він погоджується з Г. Шмоллером, що економічна система без якого-небудь втручання держави є утопією, що вона ніколи не існувала. Разом з тим прагнення до ідеальної мети не є утопічним, а неможливість досягнення мети не робить неможливим наближення до неї.

Вже після опублікування статті К. К. Гаттенбергера на Заході вийшла книга К. Менгера, що була помічена вченими-економістами і принесла славу її автору. Між тим незаперечним фактом є таке: всі основні ідеї, сформовані в названій книзі, до цього були висловлені К. К. Гаттенбергером; однак його стаття, будучи надрукованою в провінційному журналі, залишилася невідомою і тому внести який-небудь вклад у дискусію не змогла [10, с. 261].

В останні роки життя К. К. Гаттенбергер займався проблемами кооперації і робочого законодавства, публікуючи свої праці в журналі «Русская мысль». В них він доводив, що капіталістичному устрою економіки притаманні значні недоліки. Однак і соціалізм – у частині його обмеження індивідуальної ініціативи – К. К. Гаттенбергер не сприймав [7, с. 25]. Так само як і ряд інших українських вчених зі світовим ім'ям (М. И. Туган-Барановский, М. Х. Бунге, П. П. Мигулин) К. К. Гаттенбергер стояв на позиціях ефективного сполучення в економіці капіталістичних і соціалістичних принципів господарювання, поєднання ринкових і планових механізмів регулювання економіки, пошуку межі державного регулювання функціонуючої соціально-економічної системи країни.

К. К. Гаттенбергер залишив про себе пам'ять як професор, лекції якого відрізнялися ясністю викладу, непохитною логічністю думки. Він вчив студентів чесно і сумлінно мислити, формував у них здатність критичного ставлення до засвоюваного матеріалу. На його переконання, деталей проблеми студент міг і не знати, але творчо мислити він повинен був вміти [11, с. 264]. Будучи високо порядною людиною, вчений прагнув виховати ці якості у своїх слухачів.

Спадщина К. К. Гаттенбергера досить мало досліджена як у вітчизняній, так і у зарубіжній економічній науці. Однак навіть невелика розвідка щодо цього свідчить про те, що його наукові ідеї були справді в авангарді економічної думки не тільки України.

К. К. Гаттенбергер пішов з життя в період повного розквіту своїх творчих сил, не доживши навіть до свого п'ятдесятиліття (він помер 18 травня 1893 р.). В. Ф. Левитський, одержавши посаду професора на кафедрі поліцейського права [9, с. 13], продовжив вивчення економічних проблем у руслі наукових інтересів К. К. Гаттенбергера [12]. Сучасним науковцям залишилася велика спадщина талановитих українських вчених XIX – початку XX ст., яка має стати предметом їх подальших досліджень.

В статье раскрывается вклад известного в XIX в. ученого-экономиста К. К. Гаттенбергера (1843-1893) в разработку некоторых вопросов политической экономии. Характеризуются его взгляды на предмет формирования эффективной экономической политики государства.

1. *Всемирная история экономической мысли. В 6 т. – Том 3 [конец XIX – начало XX вв.] // Е. Ф. Авдокушкин, В. Е. Маневич, В. В. Орешкин, В. Я. Полянский, Н. К. Фигуровская [и др.] / Глав. редколлегия: В. Н. Черковец (глав. ред.) [и др.]. – М.: Мысль, 1989. – 608 с.*
2. *Гаттенбергер К. К. Венский кризис 1873 г. – СПб.: Тип. Безобразова, 1877. – 194 с.*
3. *Гаттенбергер К. К. Законодательство и биржевая спекуляция. – Харьков: Университет. тип., 1872. – 255 с.*
4. *Гаттенбергер К. К. Полицейское право: Лекции. – Б.м., Б.г. – 272, 104 с.*
5. *Гаттенбергер К. К. Реально-психологическая политическая экономия. Из трудов К. К. Гаттенбергера. К столетию Харьковского университета. – Харьков: Типо-лит. Зильберберг, 1905. – 96 с.*
6. *Гаттенбергер К. К., профессор Харьковского университета (1844-1893): Воспоминания о К. К. Гаттенбергере; Из трудов К. К. Гаттенбергера. – Харьков: Типо-лит. Зильберберг, 1905. – II + 96 с.*
7. *Економічна наука в Харківському університеті / В. В. Глущенко, В. В. Александров, Д. П. Богиня [та ін.]. – Харків: ХНУ, 2005. – 332 с.*
8. *З історії економічної думки на Україні: [Зб. Статей / Редколегія: В. П. Теплицький, Л. Я. Корнійчук, Є. А. Шаблій. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – 348 с.*
9. *Історія економічної думки України: Навч. посібник / Р. Х. Васильєва, Л. П. Горкіна, Н. А. Петровська та ін. – К.: Либідь, 1993. – 272 с.*
10. *Коропецький І.-С. Українські економісти XIX ст. та західна наука. – К.: Либідь, 1993. – 192 с.*
11. *Левитский Ф. В. Гаттенбергер К. К. // Юридический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805-1905). – Харьков: Печат. дело, 1908. – С. 255-264.*
12. *Левитский В. Ф. Предмет, задачи и метод науки полицейского права. – Харьков: Тип. Дарре, 1894. – 25 с.*
13. *Лортикян Э. Л. Украинские экономисты первой трети XX столетия: Очерки истории экономической науки и экономического образования. – Х.: «Харьков», 1995. – 193 с.*
14. *Юридический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805-1905). – Х.: Печат. дело, 1908. – 334 с.*
15. *Энциклопедический словарь / Изд. Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – Том VIII. – [Полутом 15]. – Спб., 1892. – С. 174.*

Одержано 7.09.2007.